

ماهیت صحنه جنگ ترکیبی آینده‌ی احتمالی علیه جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴

علی ستاریخواه (استادیار مدیریت راهبردی دفاعی دانشگاه هوایی شهید ستاری)

امیر هوشنگ خادم دقیق* (دانشجوی دوره دکتری مدیریت دفاعی دانشگاه عالی دفاع ملی)

عزیز نصیرزاده (کارشناس ارشد مدیریت دفاعی دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا)

سیدمحمد میرسمیعی (کارشناس ارشد مدیریت دفاعی دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا)

چکیده:

جمهوری اسلامی ایران به دلیل ماهیت ضد استکباری، موقعیت خاص ژئوپلیتیک، ژئواستراتژی و ژئواکونومیک در منطقه، حمایت از مستضعفین جهان، حفظ سیاست استقلال خواهی و همچنین برنامه صلح‌آمیز هسته‌ای خود، به‌طور طبیعی در معرض تهدیدات زمانی و مکانی گوناگونی قرار دارد. این مقاله باهدف تبیین ماهیت صحنه جنگ ترکیبی آینده‌ی احتمالی علیه ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴ به روش توصیفی- تحلیلی به دنبال پاسخگویی به این سؤال است که نظر به ظهور پدیده‌ی جنگ ترکیبی، عرصه‌ها، ویژگی‌ها، نوع و ابزار تهدیدات در قالب جنگ ترکیبی محتمل و تحمیلی علیه جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ چگونه خواهد بود؟ بر اساس نتایج به‌دست‌آمده از تحقیق مشخص گردید که ماهیت صحنه جنگ ترکیبی آینده‌ی احتمالی علیه جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ بر اساس شاخص‌های عدم قطعیت آینده مشتمل بر تهدید، بازدارندگی و تعاملات بین‌المللی در هشت حوزه تهاجم نظامی (هوا - دریا)، نیابتی دولت‌محور و غیردولتی، براندازی نرم، تحریم همه‌جانبه، بی‌ثبات‌سازی داخلی، تنش مقطعی و نافرمانی، نفوذ و استحاله قابل دسته‌بندی است؛ که در آن مهم‌ترین ویژگی‌ها شامل استفاده از سلاح‌های نوین و فضای مجازی، نوع و ابزار تهدیدات از نوع هوشمند (ترکیبی) و عرصه‌ی آن متمرکز بر جنگ اطلاعاتی^۱ امنیتی، فرهنگی و قومی و مذهبی است.

واژگان کلیدی

جنگ آینده احتمالی جمهوری اسلامی ایران، جنگ آینده، جنگ ترکیبی.

صحنه‌های نبرد در هر دوره تاریخی ویژگی‌ها و ماهیت خاص و منحصر به خود را داشته است اما در دوران مدرن "انقلاب در امور نظامی"^۱ صحنه‌های نبرد به سرعت دچار تحولات بنیادی نموده است به گونه‌ای که ماهیت صحنه‌های جنگ در آینده به راحتی قابل تبیین نباشد. در همین راستا رهبر معظم انقلاب آیت‌الله خامنه‌ای در بیانات خود با صراحت فرموده است: ... ممکن است پیچیده‌تر باشد و لذا پیچیدگی و ایمان قوی لازم است. من عرض می‌کنم دفاع از اسلام در دوران نبی اکرم (ص) آسان‌تر از دفاع از اسلام در دوران امیرالمؤمنین (ع) بود. چون این قضیه پیچیده‌تر بود و چنین چیزی در آینده ممکن است؛ زیرا استکبار جهانی، ابزارهای گوناگونی را در اختیار دارد. (رهبر معظم انقلاب اسلامی، ۱۳۶۹: ۳)

حضور بازیگران غیردولتی در صحنه‌های جنگ و حمایت و پشتیبانی بازیگران دولتی از آن‌ها، تلاش این بازیگران برای ایجاد هویت و همچنین تحولات فناوری، گسترده شدن تجهیزات مدرن و کنترل از راه دور و شکل‌گیری قدرت‌های هوشمند، گسترده شدن جنگ‌های نیابتی، سوق یافتن جنگ‌ها به درون شهرها و طولانی شدن جنگ، به‌ویژه شکل‌گیری گروه‌های افراطی در منطقه (عراق، سوریه، یمن و ...) و حمایت دشمنان منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای از گروه‌های افراطی در کنار دشمنی برخی از همسایگان و همچنین تشکیل ائتلاف‌های آشکار و پنهان علیه جمهوری اسلامی ایران و منافع ملی ما در سطح منطقه، حاکی از تغییر ماهیت جنگ‌ها و تنوع سناریوهای دشمن در مقابله با کشورهای هدف و از جمله کشورهای مستقل و عدالت‌خواه همچون جمهوری اسلامی ایران دارد.

بدیهی است که جلوگیری از دستیابی دشمن به اهداف خود، با اتکا به سناریوهای جنگ‌های کلاسیک و مرسوم و عدم پیش‌بینی و آینده‌نگری تحولات این حوزه، جوابگوی نیازهای اساسی برای حصول به اهداف و آرمان‌های عالی و تحقق چشم‌انداز ۱۴۰۴ نخواهد بود و تبیین ماهیت صحنه‌های جنگ آینده، چالشی است که دغدغه‌ی اصلی فرماندهان نظامی و بسیاری از پژوهشگران عرصه‌ی نظامی می‌باشد که این مهم هم‌اکنون با ظهور پدیده‌ی جنگ ترکیبی دوچندان گردیده است؛ در همین راستا یکی از دغدغه‌های مهم و اساسی جمهوری اسلامی ایران جلوگیری از غافل‌گیری، رصد، شناسایی، پیش‌بینی و ارزیابی تهدیدات متعددی است که می‌تواند از سوی قدرت‌های استکباری و دشمنان منطقه‌ای و گروه‌های افراطی متوجه میهن عزیزمان گردد و این مهم همراه با شاخصه‌هایی همچون شناخت صحیح و دقیق تهدید؛ ارزیابی توان و ظرفیت تهدید؛ شرایط و وضعیت مطلوب تحقق تهدید؛ ارزیابی خطرات ناشی از وقوع تهدید همراه می‌باشد؛ بنابراین دغدغه و مسئله اصلی این مقاله «چیستی ماهیت صحنه‌ی جنگ ترکیبی آینده‌ی احتمالی و متصور علیه ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴» است.

ادبیات تحقیق

نظریه‌ها پیرامون جنگ

الف- دیدگاه آرمان‌گرایان

مهم‌ترین وجه معرف نظریه‌های لیبرالی، باور به امکان تحول و تغییر در روابط بین‌الملل به شکل همکاری، کاهش تعارضات و تضادها و در نهایت نیل به صلح جهانی است. آن‌ها بر امکانات کارگزاری انسانی برای تغییر تأکید می‌کنند و معتقدند که همکاری نهادینه بین دولت‌ها می‌تواند به پیشبرد صلح جهانی کمک کند و دولت‌ها با تکیه بر منافع مشترک در پیشبرد صلح و امنیت بین‌المللی همکاری می‌کنند. (مشیرزاده، ۱۳۸۶: ۲۶-۲۷)

ب- دیدگاه واقع‌گرایان

رئالیست‌ها معتقدند بازیگر اصلی سیاست بین‌الملل دولت‌های مستقلی هستند که برای افزایش امنیت قدرت و رفاه خود در یک نظام بین‌المللی آنارشی یا هرج‌ومرج‌طلبانه به صورت عقلانی عمل می‌کنند. آن‌ها معتقدند دولت‌ها برای پیشبرد منافع خود از ابزارهای قهری استفاده می‌کنند و تلاش می‌کنند بر مخصصات تأثیر گذاشته تا برای خود کسب اعتبار کنند. (میرزایی، ۱۳۸۶)

پ- نگرش آخرالزمانی به جنگ‌های آینده

از منظر صاحبان این نگرش هرگونه جنگ مهم در آینده با توجه به پیشرفت سلاح‌ها موجب نابودی جهان و پایان حیات بشری خواهد شد. این نگرش خود به چند دسته آخرالزمان فناورانه، آخرالزمان طبیعی، آخرالزمان اسطوره‌ای و دینی تقسیم می‌شود. (حسنلو، ۱۳۸۸: ۱۲-۱۵)

ت- نگرش جنگ جهانی به جنگ آینده

در این نگرش با توجه به ویژگی جهانی‌شدن همه امور زندگی بشر، هر جنگ مهم در آینده دارای قابلیت سرایت سریع به نقاط دیگر را دارد و پیشرفت در برد سلاح‌ها، جنگ را به همه جهان گسترش خواهد داد. (همان منبع)

ث- نگرش جنگ محدود و منطقه‌ای

جنگ آینده الزاماً تکرار جنگ‌های گذشته به تمامیت آن نیست، بلکه دارای شرایط و ویژگی‌های منحصربه‌فرد خود است؛ در ابعاد و ماهیت: اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، روانی و نظامی است و از نظر ماهوی زمینی، هوایی، دریایی، فضایی و مجازی باشد. (سلامی، ۱۳۸۶: ۳۶)

ج- ماهیت جنگ از نظر قرآن و روایات

در راه خدا با کسانی که با شما می‌جنگند نبرد کنید و از حد تجاوز ننمایید که خداوند تجاوزکاران را دوست نمی‌دارد. (سوره مبارکه بقره، آیه: ۱۹۰) در اسلام هدف نهایی از جنگ و قتال، از بین رفتن فتنه‌ها است هرگاه که دیگران برای مسلمانان فتنه نسازند و جنگ نکنند (حال چه مسلمان شوند یا نه)، دیگر جنگ و قتالی نیست. قرآن کریم در این باره می‌فرماید: و با آن‌ها پیکار کنید! تا فتنه‌ای باقی نماند و دین، مخصوص خدا گردد. پس اگر (از روش نادرست خود) دست برداشتند، (مزاحم آن‌ها نشوید! زیرا) تعدی جز بر ستمکاران روا نیست. (سوره مبارکه بقره، آیه: ۱۹۳)

صحنه جنگ ترکیبی آینده

تعاریف گوناگونی از جنگ توسط راهبردنویسان نظامی ارائه شده است که به برخی از آن‌ها در ذیل اشاره می‌شود:

کلاوزویتس اصل اساسی جنگ را حفظ نیروهای خودی و نابودی نیروهای دشمن، هدف جنگ را خلع سلاح یا سرنگون ساختن دشمن و عامل اصلی پیروزی در جنگ را برتری تعداد افراد نیروهای مسلح دانسته است (آقابخشی و همکاران، ۱۳۷۴: ۳۶۲).

ریمون آرون اندیشمند روابط بین‌الملل نیز جنگ را یک اقدام اجتماعی می‌داند که ناشی از اداره اجتماعات سیاسی سازمان یافته است که به منظور غلبه یکی بر دیگری تحقق می‌پذیرد (بیگدلی، ۱۳۷۳: ۴۵). جنگ پدیده در حال تکامل است که ابعاد و حالات گوناگون داشته و دوره‌های تکاملی متنوعی را طی نموده است. شناخت دقیق پدیده جنگ نیازمند شناخت فراگیر مفاهیم آن نظیر اهداف، علل و به‌ویژه رویکرد کنشگران جنگ است. با گذر زمان نیاز به بازنگری در انگاره‌های قدیمی مربوط به جنگ و باز شکافی آن ضرورت می‌یابد (کرفلد، ۱۳۸۶: ۱۱). مجموعه‌ای منسجم از اقدامات خصمانه سازمان یافته علیه دشمن است (حبیبی، ۱۳۹۲: ۷)؛ بنابراین صحنه جنگ؛ محیطی است که دربرگیرنده همه ابعاد قدرت ملی جهت دستیابی به اهداف راهبردی یا غایی جنگ است شامل تمام یا قسمتی از کشور و یا حتی فراتر از قلمرو جغرافیایی کشور باشد. در این صحنه، کشورها خطمشی و اهداف امنیتی ملی خود را تعیین و منابع ملی را جهت تحقق آن‌ها استفاده می‌نمایند (نوذری، ۱۳۸۹: ۲۷ - ۲۵).

هامس نسل سوم جنگ‌ها را، تأکید بر تاکتیک‌های سرعت، قدرت مانور و عمق می‌داند، این نوع جنگ در قرن بیستم رواج داشته است. (Hoffman, 2007: 14) وی معتقد است نسل چهارم جنگ‌ها در نیمه دوم قرن بیستم ظهور کرده و در آن بازیگران حکومتی و غیرحکومتی از تاکتیک‌های غیرنظامی برای مهار قابلیت‌های فناوریانه دشمن استفاده می‌کنند. (Gray, 2005: 248) در این نسل از جنگ‌ها، ایده‌های جنگ پارتیزانی، چریکی، جنگ مردمی متداول بود. (جانسون، مک‌کالو، ۲۰۱۳: ۱۵) توماس هوبر نیز در این بحث مفهومی مشارکت داشته و عبارت «جنگ مرکب» را در بحث خود بر روی جنگ‌های شبیه به هیبریدی در کتابی بانام «جنگ مرکب: گره مرگ» به کاربرد. (Strachan, 2006: 71) وی جنگ مرکب را به‌صورت استفاده هم‌زمان از نیروهای متداول و غیرمتداول تعریف کرد. (Ames, 1993: 78-80) بر این اساس، ایده جنگ مرکب بر اساس نسل چهارم جنگ عنوان شده است تا کارایی نیروهای نامتداول را نشان داده و بر این مسئله تأکید کند که اگر نیروهای متداول و غیرمتداول در کنار هم به کار روند، می‌توانند مکمل هم باشند. (Leonhard, 1991: 108-111 & Nye, 2011: 34) وزارت دفاع آمریکا مفهوم نسل چهارم جنگ‌ها و جنگ ترکیبی را در QDR سال ۲۰۰۶ عنوان کرد. این سند خطرات را با توجه به احتمال رخداد آن‌ها و اثرات بالقوه‌ای که بر آمریکا دارند به دسته‌های غیرمعمول، سنتی (متداول)، فاجعه‌آفرین (با تخریب‌های حجیم) و شکننده (مجرمانه/تروریستی) تقسیم کرد. (Frier, 2009: 5)

در دستورالعمل میدانی ارتش آمریکا -۵؛ دکترین نظامی حاصل شده از تعریف استراتژیک سازمان‌های هیبریدی، فرآیندهای عملیاتی، تهدید هیبریدی را به‌صورت ترکیب دینامیکی قابلیت‌های متداول، غیرمتداول، تروریستی و مجرمانه به‌منظور مقابله با امتیازات سنتی تعریف می‌کند. (Headquarters, Department of the Army, 2008: 3-4)

روش پژوهش

در این تحقیق ضمن استفاده از تکنیک‌های آمار توصیفی اطلاعات جمع‌آوری شده، دسته‌بندی گردیده و سپس با تبدیل اطلاعات کیفی به کمی با استفاده از شاخص‌های معین در قالب جداول جداگانه‌ای (به روش پنج گزینه‌ای لیکرت)، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. ابتدا محققین بیش از دو هزار صفحه از بیانات فرماندهی معظم کل قوا (مدظله‌العالی) را تحلیل مضمونی نموده و مفاهیم، مقوله‌ها و مؤلفه‌های نهایی موردنیاز (به‌عنوان اسناد بالادستی) جهت تبیین ماهیت صحنه‌های جنگ آینده جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ را با مفهوم‌سازی و سپس با استخراج مقوله‌های مرتبط مشخص نمودند و سپس با توزیع پرسشنامه‌ی مرتبط مبتنی بر این پیش‌فرض که فضای تهدیدات آینده ابهام‌آلود است، به شناخت ماهیت و چگونگی صحنه‌های جنگ آینده ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴ و همچنین شناسایی ویژگی‌های مرتبط با آن پرداختند؛ که این مهم در سه حوزه ذیل با جمع‌بندی مجموعاً حدود ۷۷ شاخص در جامعه آماری تحقیق مطرح و مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت.

۱. عرصه‌شناسی صحنه جنگ آینده ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴

۲. نوع و ابزار تهدیدات آینده ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴

۳. ویژگی‌های تهدیدات آینده ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴

مشخصات جمعیت‌شناختی تحقیق

جدول (۱): توزیع فراوانی مطلق و نسبی نظریه‌دهندگان به پژوهش برحسب طیف مشاغل سازمانی			
درجه	پاسخگویان	تعداد	درصد
سرهنگ		۱	۱۰٪
سرتیپ ۲		۴	۲۴٪
سرتیپ		۵	۳۳٪
سرلشگری		۵	۳۳٪
جمع کل		۱۵	۱۰۰٪

همان‌گونه که در جدول شماره ۱ نشان داده‌شده بیشترین نظریه‌دهندگان با طیف مشاغل سازمانی سرتیپ‌دومی به بالا به تعداد ۱۴ نفر (۹۰٪) بودند. توزیع درجات مشاغل سازمانی در جدول نشان می‌دهد که نظریه‌دهندگان از دسترسی بالایی برخوردار بوده و بالطبع دارای دانش و تجربه قابل قبولی در پاسخ‌گویی به سؤالات می‌باشند.

جدول (۲): توزیع فراوانی مطلق و نسبی نظریه‌دهندگان به پژوهش برحسب سابقه‌ی خدمتی			
سن خدمتی	پاسخگویان	تعداد	درصد
۱۵ تا ۱۹ سال		۱	۷٪
۲۰ تا ۲۴ سال		۳	۲۰٪
۲۵ تا ۳۰ سال		۳	۲۰٪
بالای ۳۰ سال		۸	۵۳٪
جمع کل		۱۵	۱۰۰٪

همان‌گونه که در جدول شماره ۲ نشان داده‌شده بیشترین نظریه‌دهندگان با سن خدمتی ۲۰ سال به بالا به تعداد ۱۴ نفر (۹۳٪) و کمترین آن‌ها با سن خدمتی ۱۵ تا ۱۹ سال به تعداد ۱ نفر (۱۰٪) بودند که نشان می‌دهد نظریه‌دهندگان از سابقه کار مناسب و تجربه کافی نظریه‌پردازی برخوردارند.

جدول (۳): توزیع فراوانی مطلق و نسبی نظریه‌دهندگان به پژوهش برحسب سابقه کار در حوزه پژوهش			
درجه	پاسخگویان	تعداد	درصد
۱۵ تا ۱۹ سال		۶	۴۰٪
۲۰ تا ۲۴ سال		۶	۴۰٪
۲۵ تا ۳۰ سال		۳	۲۰٪
جمع کل		۱۵	۱۰۰٪

همان‌گونه که در جدول شماره ۳ نشان داده‌شده، تمامی نظریه‌دهندگان با سابقه کار پژوهشی ۱۵ سال به بالا با تعداد ۱۵ نفر (۱۰۰٪) بودند. که نشان از خبرگی آنان در حوزه انجام کارهای پژوهشی و تحقیقاتی دارد.

جدول (۴): توزیع فراوانی مطلق و نسبی نظریه‌دهندگان به پژوهش برحسب سطح تحصیلات			
درجه	پاسخگویان	تعداد	درصد
کارشناسی ارشد		۳	۲۰٪
دکترا		۱۲	۸۰٪
جمع کل		۱۵	۱۰۰٪

همان‌گونه که در جدول شماره ۴ نشان داده‌شده بیشترین نظریه‌دهندگان با سطح تحصیلات دکترا به تعداد ۱۲ نفر (۸۰٪) و کمترین آن‌ها نیز با طیف کارشناسی ارشد به تعداد ۳ نفر (۲۰٪) بودند. توزیع اعداد جدول نشان می‌دهد که نظریه‌دهندگان از سطح تحصیلات بسیار مناسبی جهت پاسخ‌گویی به سؤال‌ها برخوردار بودند.

بحث و یافته‌ها

تحلیل مضمونی تدابیر، فرامین و منویات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) و اسناد بالادستی (قانون اساسی، سند چشم‌انداز و ...)

جدول (۵): تبیین مقوله‌ها و مقوله‌های کلی مستخرج از تحلیل مضمونی تدابیر، فرامین و منویات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) و اسناد فرادستی

مفاهیم	مقوله	مقوله‌ی کلی	قضیه
رژیم آمریکا به‌عنوان بزرگ‌ترین تهدید جهان	تهدیدات اصلی در جهان و منطقه؛ آمریکا، رژیم صهیونیستی و عربستان سعودی	برآورد تهدیدات آینده ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴	
رژیم صهیونیستی به‌عنوان بزرگ‌ترین تهدید منطقه			
رژیم‌های استکباری به‌عنوان بزرگ‌ترین تهدید جهان			
تروریسم دولتی با محوریت رژیم صهیونیستی و عربستان سعودی			
جنگ سیاسی، اقتصادی، امنیتی و بالاتر از همه جنگ فرهنگی	سخت نرم هوشمند	نوع تهدیدات آینده ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴	
براندازی نظام ج.ا.ایران			
جنگ هوشمند			
جنگ آینده؛ جنگ سخت و نرم	جنگ بر پایه سلاح‌های نوین، به‌صورت هوشمند با به‌کارگیری دو ابزار سخت و نرم و استفاده از فضای مجازی	ویژگی‌های جنگ آینده ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴	
استفاده از سلاح‌های ممنوعه در جنگ توسط دشمنان			
جنگ آینده؛ جنگ سخت و نرم			
فشار تبلیغاتی در بُعد ایران‌هراسی			
تلاش برای براندازی نظام ج.ا.ایران	صحنه مبارزه، کشورهای اسلامی خصوصاً محور مقاومت و الگوهای امنیتی مرتبط با آن	الگوهای امنیتی تهدیدات آینده	
جنگ سایبری و استفاده از فضای مجازی			
شناخت تهدیدات منطقه‌ای			
اهمیت منطقه آسیای جنوب‌غربی در نظام بین‌المللی			
محور مقاومت اسلامی	جنگ سیاسی جنگ اقتصادی جنگ امنیتی جنگ فرهنگی جنگ تروریستی جنگ نیابتی جنگ نامتعارف براندازی جنگ نرم - سخت - هوشمند جنگ قومیتی - مذهبی تهدید نظامی و تحریم جنگ سایبری - اطلاعاتی	عرصه‌شناسی صحنه جنگ آینده ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴	
صحنه مبارزه (کل مناطق اسلامی و خصوصاً غرب آسیا)			
جنگ سیاسی، اقتصادی، امنیتی و بالاتر از همه جنگ فرهنگی			
جنگ تروریستی به کمک آمریکا			
جنگ نیابتی			
براندازی نظام ج.ا.ایران			
جنگ هوشمند			
جنگ سیاسی و مذهبی			
تهدید نظامی و اقتصادی			
جنگ آینده؛ جنگ سخت و نرم			
براندازی در سایه جنگ اقتصادی			
جنگ‌های قومیتی - مذهبی			
جنگ سایبری			
جنگ اطلاعاتی (فضای سایبر)			

۳۰۳۱ تقویم سال ۱۴۰۴ هجری قمری

++ آینده پژوهی دفاعی، سال اول، شماره ۱ تابستان ۱۳۹۵ ++

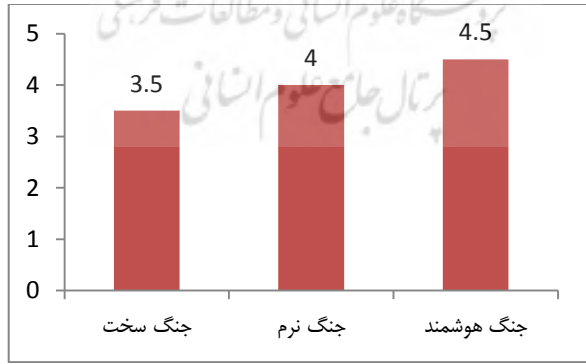

مفهوم	مقوله	مقوله‌ی کلی	قضیه
آینده‌نگاری و آینده‌پژوهی راهبردهای دشمن	تهدیدشناسی و تبیین سناریوهای دشمن		
روندپژوهی و درس گرفتن از جنگ‌های گذشته			
تبارشناسی جنگ آینده (سخت و نرم)			
برآورد تهدیدات و تبیین سناریوهای محتمل و ایجاد بازدارندگی			
آینده‌نگری در افزایش توانمندی نظامی کشور			
شناخت تهدیدات آینده و برآورد صحیح از وضعیت خودی			
اشراف اطلاعاتی نسبت به گروهک‌های مخالف نظام			
جنگ اطلاعاتی و نرم	آمادگی رزمی - دفاعی و اقتدار نیروهای مسلح	عوامل مؤثر بازدارندگی در مقابل تهدیدات آینده	
آمادگی نظامی و ارتقاء و افزایش توان رزمی و کاهش آسیب‌پذیری‌ها			
آمادگی پاسخ‌گویی در برابر تهدیدات و دفع، تنبیه و سرکوب متجاوز			
پاسخ‌گویی سریع، قاطع و غیرقابل پیش‌بینی			
مدیریت جهادی			
پاسخ قاطعانه به تهدیدات			
به‌کارگیری قدرت هوایی در راستای اعمال بازدارندگی همه‌جانبه			
استقامت و دفاع همه‌جانبه (مردمی) و پاسخ قاطع به متجاوز			
آمادگی همه‌جانبه در راستای تأمین امنیت ملی و مقابله با تهدیدات نامتقارن			
کسب برتری نظامی			
برخورد قاطع با متجاوز			
انجام وظایف ایجابی و دفاعی			
اقتدارمندی در برابر دشمن و ایجاد بازدارندگی			
ن.م. حافظ منافع و امنیت کشور			
توسعه سطح دفاعی - نظامی کشور			
شناسایی تهدیدات آینده و تأمین امنیت			
از طریق اقتدارمندی و استحکام نیروهای مسلح			
تقویت بنیه ملی و نظامی متناسب با جنگ‌های آینده			
ایستادگی قاطع در برابر دشمنان			
دفاع جانانه و مقتدر			
افزایش سطح اقتدار ملی			
نیروی انسانی مؤمن، متعهد، فعال، مسئولیت‌پذیر	نیروی انسانی کارآمد و ولایت‌مدار		
توسعه‌یافتگی متناسب با فرهنگ، تاریخ و متکی بر اصول اخلاقی، اسلامی و ولایی بودن			
تقویت قانون‌گرایی و انضباط	انضباط محوری		
ایجاد تحول در آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌ها (بازنگری)			
ترویج و زنده نگاه‌داشتن فرهنگ شهادت‌طلبی و ایثار	فرهنگ عاشورایی و ایثار و شهادت‌طلبی		
التزام به تقییدات دینی در جنگ			
استقامت ملت بر پایه دین و اتحاد کلمه			
توسعه‌یافتگی متناسب با فرهنگ، تاریخ و متکی بر اصول اخلاقی، اسلامی و ولایی بودن	تأمین سلامتی مردم		
تأمین نیازمندی‌های پزشکی و سلامت همه‌جانبه			
مدیریت بحران			
آمایش سرزمینی و طرح‌ریزی و اجرای پدافند غیرعامل	پدافند غیرعامل مؤثر و کارآمد		

۱۴۰۴ تبیین سناریوهای راهبردی صحنه‌های جنگ آینده ج.ا.ایران در افق	عوامل مؤثر بازدارندگی در مقابل تهدیدات آینده	دفاع همه‌جانبه با	اهتمام به حضور نیروهای مردمی	
		رویکرد فرهنگ‌سازی	عدم انجام حمله پیش‌دستانه	
		و فراخوان مردمی	تأمین امنیت ملی در سایه دفاع همه‌جانبه	
	استقلال و خوداتکایی دانش‌محور	استکبارستیزی و حمایت از مظلومان و مستضعفین جهان	اعتماد به نفس و خودباوری	مشروعیت جنگ دفاعی
			خودکفایی منطبق با علم و پژوهش	اقتدار به نفس و خودباوری
			اقتدار ملی؛ اقتداری درون‌زا	گسترش تجهیزات متناسب با سطح تهدیدات
			تقویت و نوسازی تجهیزاتی	قانع نبودن به وضعیت فعلی و تلاش برای آینده
			اعتماد به نفس و خودباوری	بهره‌گیری از فناوری اطلاعات و ارتباطات در میدان‌های نبرد
	کنترل فضای نبرد و فرماندهی و کنترل نوین روزآمد	دیپلماسی مؤثر و نفوذگرا	ایجاد سامانه یکپارچه اطلاعاتی و اشراف اطلاعاتی	استفاده از آرایش نظامی متناسب در میدان جنگ
			طرح‌ریزی و ساختاردهی متناسب با نیاز روز	مبارزه با استکبار جهانی
			مبارزه با استکبار جهانی	ظلم‌ستیزی و حامی مظلومان جهان
	استکبارستیزی و حمایت از مظلومان و مستضعفین جهان	دیپلماسی مؤثر و نفوذگرا	یاری‌رساندن به مستضعفین و مسلمانان در سراسر جهان	تعامل سازنده و مؤثر با جهان - ایجاد مناسبات نظامی و دیپلماتیکی
			تعمیرات و بازسازی	حذف سازمان‌های موازی
			حفظ استقلال و تمامیت ارضی (دفاع ملی)	حفظ استقلال و تمامیت ارضی (دفاع ملی)
	امنیت ملی پایدار و مقتدر	دیپلماسی مؤثر و نفوذگرا	پاسداری از قلمرو فضایی (آفند و پدافند)	امایش سرزمینی و طرح‌ریزی و اجرای پدافند غیرعامل
امایش سرزمینی و طرح‌ریزی و اجرای پدافند غیرعامل			مدیریت بحران	
مدیریت بحران				

صحنه‌های جنگ ترکیبی احتمالی آینده ج.ا.ایران و ویژگی‌های آن از نگاه خبرگان این حوزه (گروه کانونی تحقیق)

الف) شناخت ماهیت صحنه‌های جنگ آینده ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴

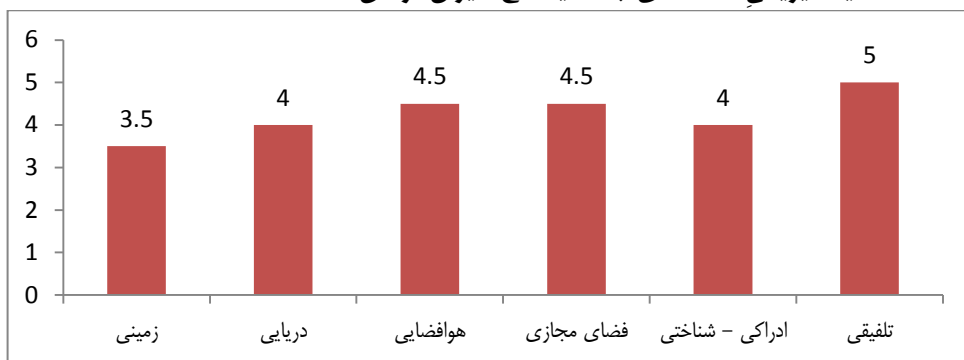
نمودار (۱): ماهیت صحنه‌های جنگ آینده ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴ از نگاه خبرگان این حوزه (گروه کانونی تحقیق)

جدول (۶): اولویت‌بندی ماهیت صحنه‌های جنگ آینده ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴

سخت	نرم	هوشمند

ب) شناخت محیط فیزیکی صحنه‌های جنگ آینده ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴

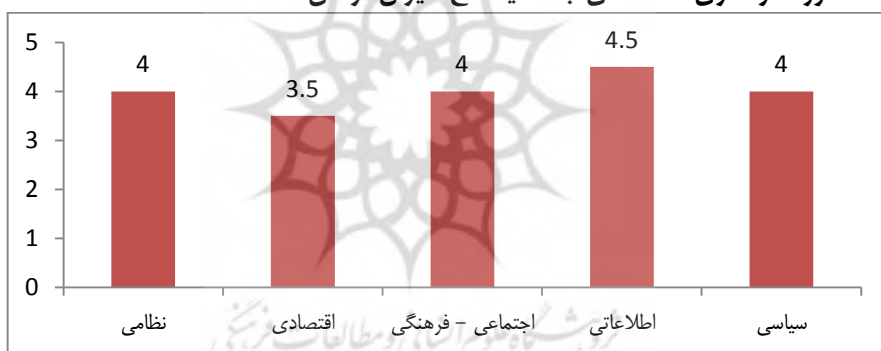

نمودار (۲): محیط فیزیکی صحنه‌های جنگ آینده ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴ از نگاه خبرگان این حوزه (گروه کانونی تحقیق)

جدول (۷): اولویت‌بندی محیط فیزیکی صحنه‌های جنگ آینده ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴

تلفیقی	فضای مجازی	هوافضایی	ادراکی - شناختی	دریایی	زمینی
5	4	4.5	4.5	4	3.5

ب) شناخت حوزه اثرگذاری صحنه‌های جنگ آینده ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴

نمودار (۳): حوزه اثرگذاری صحنه‌های جنگ آینده ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴ از نگاه خبرگان این حوزه (گروه کانونی تحقیق)

جدول (۸): اولویت‌بندی حوزه اثرگذاری صحنه‌های جنگ آینده ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴

اطلاعاتی	اجتماعی - فرهنگی	سیاستی	نظامی	اقتصادی
4.5	4	4	4	3.5

ت) شناخت ابعاد تأثیر فناوری در صحنه‌های جنگ آینده ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴

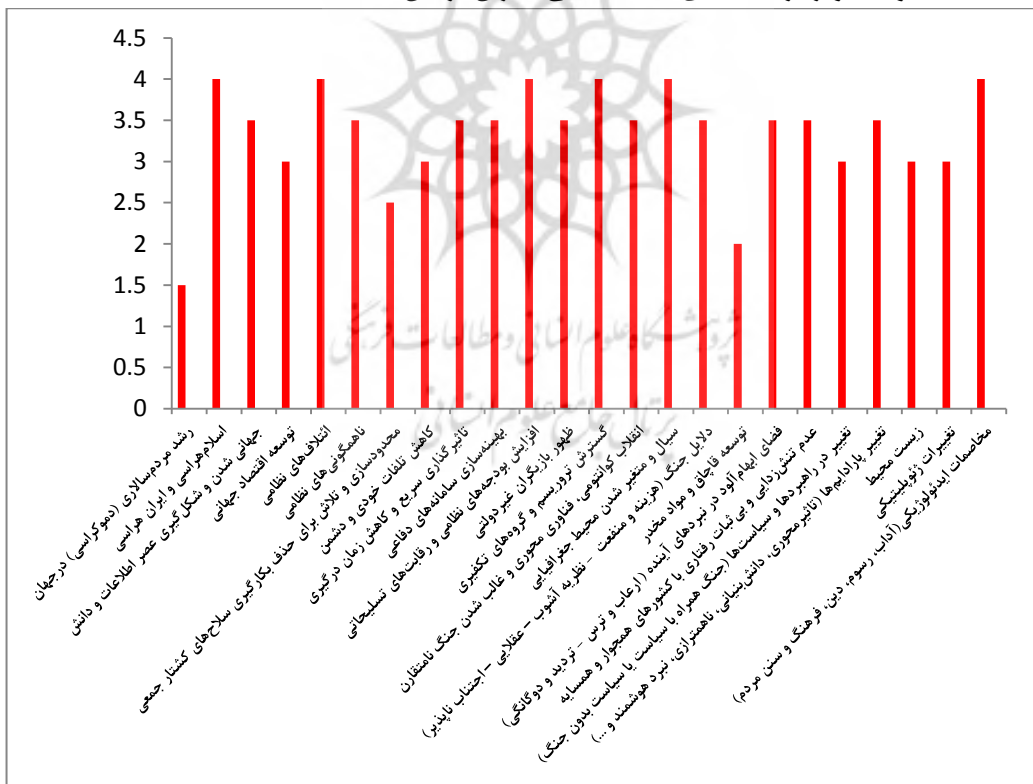

نمودار (۴): ابعاد تأثیر فناوری در صحنه‌های جنگ آینده ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴ از نگاه خبرگان این حوزه (گروه کانونی تحقیق)

جدول (۹): اولویت‌بندی بُعد تأثیر فناوری در صحنه‌های جنگ آینده ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴

نوظهور	محوری	دانش بنیان	توانمندساز

ث) شناخت عوامل مؤثر در صحنه‌های جنگ آینده ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴

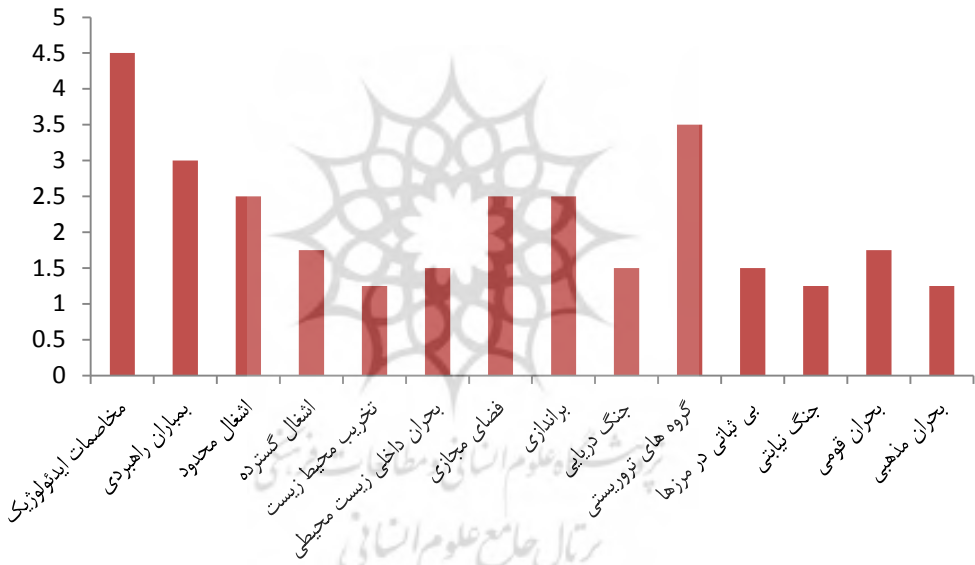

نمودار (۵): عوامل مؤثر در صحنه‌های جنگ آینده ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴ از نگاه خبرگان این حوزه (گروه کانونی تحقیق)

جدول (۱۰): اولویت‌بندی عوامل مؤثر در صحنه‌های جنگ آینده ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴

۱- اسلام‌هراسی و ایران‌هراسی	۵- افزایش رقابت‌های تسلیحاتی	۹- ظهور بازیگران غیردولتی	۱۳- فضای ابهام‌آلود در نبردهای آینده (ارعاب- تردید و دوگانگی)
۲- گسترش تروریسم و گروه‌های تکفیری	۶- ائتلاف‌های نظامی	۱۰- انقلاب کوانتومی و فناوری محوری	۱۴- عدم تنش‌زدایی و بی‌ثبات رفتاری با کشورهای هم‌جواری و همسایه
۳- مخاصمات ایدئولوژیکی (آداب، رسوم، دین، فرهنگ، سنن و...)	۷- جهانی‌شدن و عصر اطلاعات و دانش	۱۱- ناهمگونی نظامی	۱۵- دلایل جنگ (هزینه و منفعت- عقلایی - اجتناب‌ناپذیر)
۴- سیال و متغیر شدن محیط جغرافیایی و تغییرات ژئوپلیتیکی	۸- تأثیرگذاری سریع و کاهش زمان درگیری	۱۲- بهینه‌سازی سامانه‌های دفاعی	۱۶- تغییر پارادایم (تأثیر محوری، دانش‌بنیانی، ناهم‌ترازی، نبردهوشمند و ...)

ج) شناخت نوع و ابزار تهدیدات آینده ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴

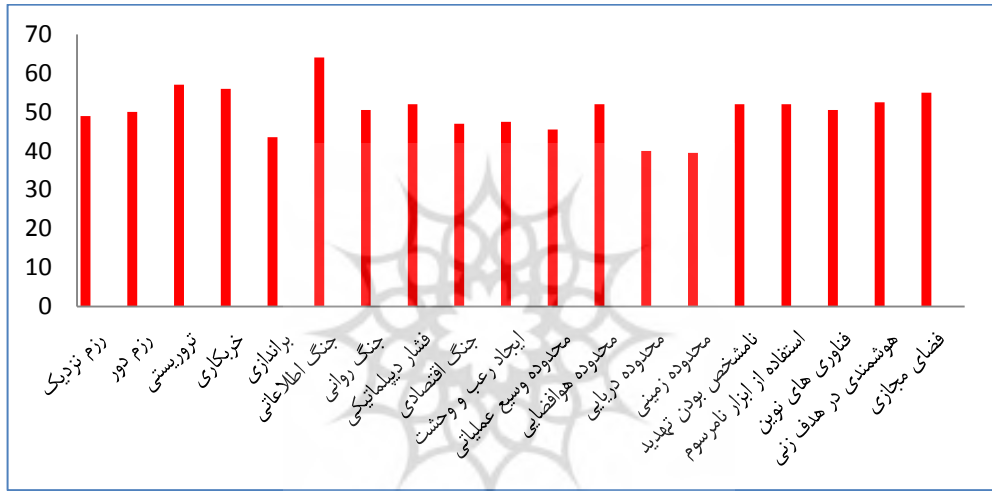

نمودار (۶): نوع و ابزار تهدیدات آینده ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴ از نگاه خبرگان این حوزه (گروه کانونی تحقیق)

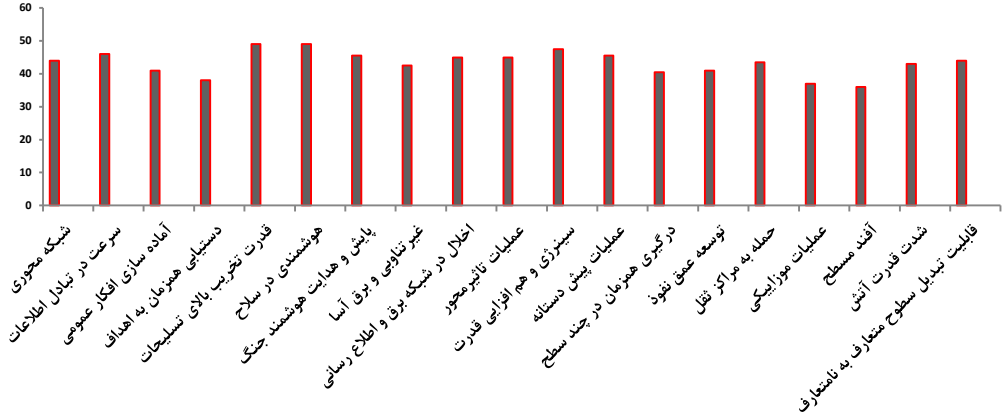
جدول (۱۱): اولویت‌بندی نوع و ابزار تهدیدات آینده ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴

اولویت	نوع و ابزار تهدید	اولویت	نوع و ابزار تهدید
۱	گروه‌های تروریستی	۸	بحران فرهنگی - قومی
۲	بحران فرهنگی - مذهبی	۹	حملات نظامی (بمباران راهبردی)
۳	فضای مجازی	۱۰	براندازی
۴	بی‌ثباتی در مرزها	۱۱	بحران‌های داخلی زیست‌محیطی
۵	جنگ نیابتی	۱۲	جنگ دریایی
۶	تخریب محیط‌زیست	۱۳	حملات نظامی (اشغال محدود)
۷	مخاصمات ایدئولوژیکی	۱۴	حملات نظامی (اشغال گسترده)

چ) شناخت ویژگی‌های تهدیدات آینده ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴

نمودار (۷): ویژگی‌های تهدیدات آینده ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴ از نگاه خبرگان این حوزه (گروه کانونی تحقیق)

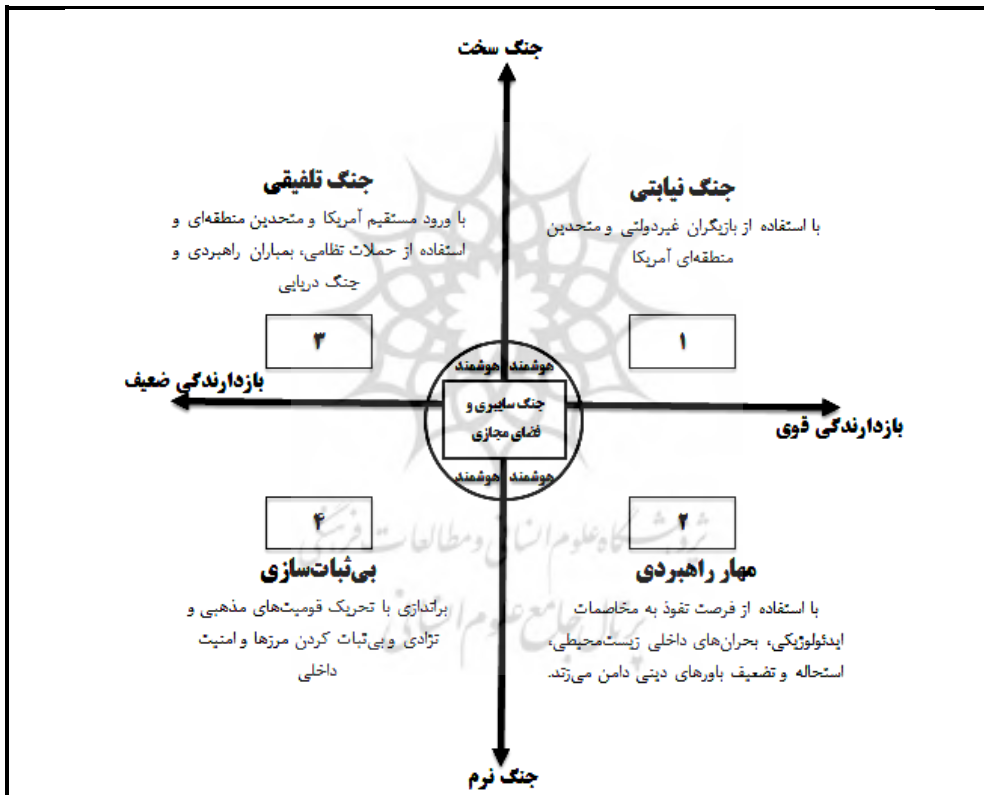

جدول (۱۲): اولویت‌بندی ویژگی تهدیدات آینده ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴

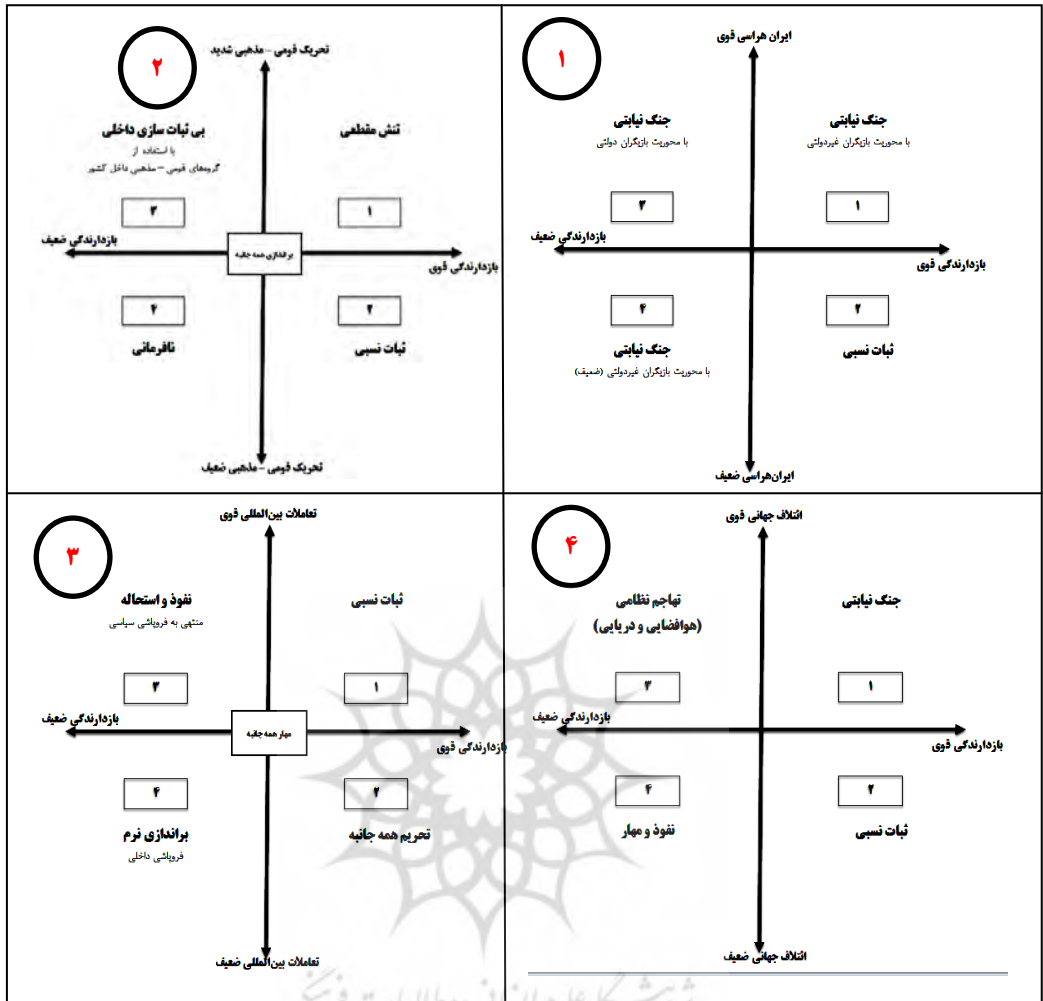
اولویت اول (امتیاز بالای ۶۰)	اولویت سوم (امتیاز بین ۴۰ و ۵۰)			اولویت دوم (امتیاز بین ۵۰ و ۶۰)		اولویت اول (امتیاز بالای ۶۰)
	جنگ زمینی	جنگ اطلاعاتی	تورریستی	رزم دور	رزم نزدیک	
جنگ اطلاعاتی	جنگ زمینی	جنگ اطلاعاتی	تورریستی	رزم دور	رزم نزدیک	جنگ اطلاعاتی
---	دستیابی همزمان به اهداف	جنگ اطلاعاتی	خرابکاری	جنگ الکترونیک	قدرت تخریب بالای تسلیحات	---
---	عملیات موزاییکی	جنگ اطلاعاتی	منازعات در فضای مجازی	تخصصی کردن رزم	هوشمندی سلاح	---
---	آفند مسطح	جنگ اطلاعاتی	منازعات منطقه‌ای	ارتقای اصل غافل‌گیری	منازعات در شهرها	---
---	---	جنگ اطلاعاتی	هوشمندی در هدف‌زنی	---	استفاده از نیروهای مردمی	---
---	---	جنگ هوافضایی	جنگ هوافضایی	---	ایجاد رعب و وحشت	---
---	---	فشار دیپلماتیکی	فشار دیپلماتیکی	---	جنگ اقتصادی	---
---	---	نامشخص بودن تهدید	نامشخص بودن تهدید	---	طراحی متمرکز و اجرای نامتمرکز	---
---	---	استفاده از ابزار نامرسوم	استفاده از ابزار نامرسوم	---	مقاومت و پایداری	---
---	---	اطلاعات متمرکز	اطلاعات متمرکز	---	تحرك‌پذیری	---
---	---	فناوری نوین	فناوری نوین	---	سینرژی و هم‌افزایی قدرت	---
---	---	جنگ روانی	جنگ روانی	---	اخلال در شبکه‌های برق و اطلاع‌رسانی	---

نتیجه‌گیری

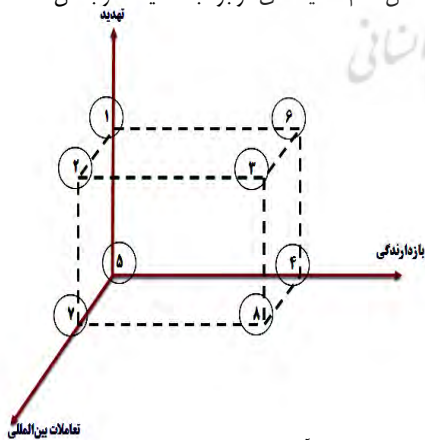
با عنایت به بررسی‌های انجام‌شده در گروه کانونی تحقیق، عدم قطعیت صحنه جنگ ترکیبی آینده محتمل ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴ بر اساس شناخت عرصه‌ها، ویژگی‌ها، نوع و ابزار تهدیدات در قالب یک جنگ ترکیبی تمام‌عیار، به شرح ذیل در دو محور؛ حوزه داخلی (بازدارندگی قوی و ضعیف) و حوزه خارجی (جنگ نرم و سخت) مشخص و بر اساس آن عناوین سناریوهای احتمالی در چهار حوزه تبیین گردید، سپس برای هر بخش سناریویی (چهارگانه)، چهار سناریوی مجزا و محتمل با عدم قطعیت‌های متناسب در نظر گرفته شد؛ درنهایت در یک نمودار مکعبی بر اساس سه عدم قطعیت نهایی شده (بازدارندگی، تعاملات بین‌المللی و تهدیدات) هشت سناریوی جنگ ترکیبی محتمل در افق ۱۴۰۴ علیه ج.ا.ایران شناسایی گردید که قالب ویژگی‌ها، نوع و ابزار تهدیدات آن نیز به شرح ذیل مشخص گردیدند:

شکل (۱): سناریوهای محتمل کلان (جامع‌نگر) جنگ احتمالی آینده ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴

شکل (۲): تقسیم‌بندی صحنه جنگ ترکیبی احتمالی آینده ج.ا.ایران بر اساس عدم قطعیت‌های موجود به تفکیک هر بخش

ردیف	سناریوها	تهدید	بازدارندگی	تعاملات بین‌المللی
۱	تهاجم نظامی (هوا - دریا)	+	-	-
۲	جنگ نیابتی دولت محور	+	-	+
۳	جنگ نیابتی غیر دولتی	+	+	+
۴	تحریم همه‌جانبه	-	+	-
۵	براندازی نرم	-	-	-
۶	بی‌نیات‌سازی داخلی	+	+	-
۷	تنش مقطعی و نافرمانی	-	-	+
۸	نفوذ و استحاله	-	+	+

شکل (۳): استخراج عناوین نهایی سناریوهای محتمل صحنه جنگ ترکیبی احتمالی آینده علیه ج.ا.ایران در افرق ۱۴۰۴

مهم‌ترین عوامل مؤثر در صحنه‌ی جنگ ترکیبی احتمالی ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴؛ اسلام‌هراسی و ایران‌هراسی، گسترش تروریسم و گروه‌های تکفیری، مخاصمات ایدئولوژیکی (آداب، رسوم، دین، فرهنگ، سنن و...)، سیال و متغیر شدن محیط جغرافیایی و تغییرات ژئوپلیتیکی، افزایش رقابت‌های تسلیحاتی، جهانی‌شدن و عصر اطلاعات و دانش، ظهور بازیگران غیردولتی، انقلاب کوانتومی و فناوری محوری، ناهمگونی نظامی و عدم تنش‌زدایی و بی‌ثبات رفتاری با کشورهای هم‌جوار و همسایه؛ نوع و ابزار تهدیدات هم به ترتیب اولویت؛ گروه‌های تروریستی، بحران فرهنگی - مذهبی، فضای مجازی، بی‌ثباتی در مرزها، جنگ نیابتی، تخریب محیط‌زیست، مخاصمات ایدئولوژیکی و بحران فرهنگی - قومی و ویژگی‌های تهدیدات صحنه‌ی جنگ ترکیبی احتمالی آینده ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴؛ جنگ اطلاعاتی، تروریستی، خرابکاری، منازعات در فضای مجازی، منازعات منطقه‌ای، جنگ هوافضایی و هوشمندی در هدف‌زنی، فشار دیپلماتیکی، نامشخص بودن تهدید، استفاده از ابزار نامرسوم، اطلاعات متمرکز، بهره‌برداری از فناوری‌های نوین، استفاده از جنگ روانی، جنگ الکترونیک، رزم دور، تخصصی کردن حوزه رزم و ارتقای اصل غافل‌گیری؛ پیش‌بینی می‌گردد.

پیشنهادها

پیشنهاد می‌گردد ضمن تمرکز بر شناخت مفاهیم، رویکردها و الزامات جنگ ترکیبی؛ به‌منظور بومی‌سازی و هدفمند کردن بررسی آن، نسبت به تبیین منطق سناریوهای راهبردی صحنه‌ی جنگ ترکیبی محتمل آینده‌ی علیه ج.ا.ایران منطبق بر فاکتورهای کلیدی و پیش‌ران‌های مؤثر به‌منظور تبیین چپستی رویدادهای احتمالی نظامی - امنیتی آینده با رویکرد ایجاد وحدت تلاش جهت رفع نقاط ضعف خودی در زمینه‌های گوناگون و حفظ و تقویت نقاط قوت، در راستای ارتقاء توان دفاعی در برابر هرگونه تهدید و درگیری احتمالی اقدام کرد؛ تا ضمن جلوگیری از غافلگیری، زمینه ارائه مطلوب‌ترین راه‌کارها و راهبردهای هوشمندانه برای کشور فراهم و ساختار رزم، آمادگی رزمی، اولویت‌رزمایش‌ها و همچنین مبنای طراحی آموزش‌ها، اهداف و مؤلفه‌های سیاست‌گذاری به‌صورت هدفمند بر مبنای آن متمرکز شود؛ تدوین این سناریوها می‌تواند نگرشی نوینی را در راهبردپردازان مبتنی بر تدوین بازی جنگ در سطح راهبردی فراهم نماید، چراکه با توجه به ارتباط مستقیم تصمیم‌گیری‌های راهبردی در کشور با ماهیت تهدیدات، عدم شناخت ابعاد و مؤلفه‌های مؤثر در صحنه و سناریوهای جنگ ترکیبی محتمل آینده مترتب بر کشور، باعث سطحی شدن تصمیم‌ها، اقدام‌ها و در نتیجه کنش‌های نامناسب در برابر عدم قطعیت‌های آینده بر مبنای کم‌توجهی به مطالعات علمی این حوزه خواهد شد.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه، ترجمه: محمد دشتی، چاپ دوم (۱۳۸۶)، مشهد، آئین تربیت.
- مقام معظم رهبری امام خامنه‌ای عزیز (مدظله‌العالی)؛ مجموعه بیانات، قابل دسترسی در: WWW.Khamenei.ir.
- آقابخش، علی؛ افشاری‌راد، مینو (۱۳۷۴)، «فرهنگ علوم سیاسی»، تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران.
- بیگدلی، ضیاء (۱۳۷۳)، «حقوق جنگ»، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.
- جانسون، ریچارد؛ مک‌کالو، تیموتی (۲۰۱۳)، «جنگ ترکیبی (گزارش ۴-۱۳ JSOU نیروی هوایی مک‌دیل، فلوریدا ۲۰۱۳)»، مسعود رضا زواره‌ای، احمد الهیاری (مهرماه ۱۳۹۴) تهران: در دست چاپ.
- حبیبی، نیک بخش (۱۳۹۲)، «ماهیت قدرت هوایی»، تهران: مرکز انتشارات راهبردی، چاپ اول.
- حسنلو، خسرو (۱۳۸۸)، «مروری بر مفاهیم جنگ»، تهران: موسسه آموزشی و تحقیقات دفاعی، مرکز آینده‌پژوهی دفاعی.
- سلامی، حسین (۱۳۸۶)، «ماهیت استراتژی نظامی»، جزوه درسی، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
- کرفلد، مارتین فان (الف - ۱۳۸۶)، «تغییر ماهیت جنگ»، تهران: انتشارات موسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی.
- کرفلد، مارتین فان (ب - ۱۳۸۶)، «بازاندیشی مفهوم جنگ»، ترجمه عبدالله حیدری، تهران: مرکز آینده‌پژوهی علوم دفاعی.
- مشیرزاده، حمیرا (۱۳۸۶)، «تحول در نظریه‌های روابط بین‌الملل»، تهران: انتشارات سمت.
- میرزایی، مسعود (۱۳۸۶)، «جنگ و صلح: دو روی یک سکه»، تهران: روزنامه ایران.
- نوذری، فضل اله (۱۳۸۹)، «دکترین صحنه‌ی جنگ»، جزوه درسی، تهران: دانشکده فرماندهی و ستاد سپاه.
- _____, (2008), Headquarters, Department of the Army, the Operations Process 5-0 (Washington, Department of the Army).
- Amos Harel and Avi Issacharof, 34 Days: Israel, Hezbollah, and the War in Lebanon (New York: Palgrave Macmillan, 2008), 2-5, 11-12, 14;
- Brian P. Fleming, (2011), The Hybrid Threat Concept: Contemporary War, Military Planning and the Advent of Unrestricted Operational Art (master s thesis, School of Advanced Military Studies, 7, 61;
- Colin S. Gray, (2005), Another Bloody Century: Future Warfare (London: Phoenix).
- Daniel T. Lasica, (2009), Strategic Implications of Hybrid War: A Theory of Victory (master s thesis, School of Advanced Military Studies, iii;
- Erin M. Simpson, (2005), Thinking about Modern Conflict: Hybrid Wars, Strategy, and War Aims (paper presented to the annual meeting of the Midwest Political Science Association).
- Frank Hoffman and James N. Mattis, (2005), Future Wars: The Rise of Hybrid Wars. Proceedings 132 (November 2005);
- Frank Hoffman, (2007), Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars (Arlington, VA: Potomac Institute for Policy Studies, 14.
- Hew Strachan, (2006), Making Strategy: Civil-Military Relations after Iraq, Survival 48 (autumn, 2006): 71; Biddle and Friedman, 22.
- John Lewis Gaddis, (2004), the Landscape of History New York: Oxford University Press.

- Matt M. Matthews, (2008), We Were Caught Unprepared: The 2006 Hezbollah-Israeli War (Fort Leavenworth, KS: Combat Studies Institute Press.
- Michael R. Gordon and Bernard Trainor, (2006), The Inside Story of the Invasion and Occupation of Iraq, New York.
- Nathan Frier, (2009), Quadrennial Defense Review, Hybrid Threats: Describe, Don't Define, Wars Journal.
- Robert Leonhard, (2011), The Art of Maneuver: Maneuver-Warfare Theory and Air-Land Battle (Novato, CA: Presidio Press, 1991), 108-111; Joseph S. Nye, The Future of Power (New York: Public Affairs.
- Robert T. Ames, (1993), Sun Tzu: The Art of War New York: Ballantine Books, 78-80; Mao TseTung, (1961), On Guerrilla Warfare, trans. Samuel B. Griffith (Chicago: University of Illinois Press.
- Sean J. McWilliams, (2009), Hybrid War Beyond Lebanon: Lessons from the South African Campaign 1976-1989 (master's thesis, School of Advanced Military Studies, 3
- Steven C. Williamson, (2009), From Fourth Generation Warfare to Hybrid War (master's thesis, U.S. Army War College, 29.
- Timothy S. McWilliams, (2009), Al-Anbar Awakening: U.S. Marines and Counterinsurgency in Iraq, 2004-2009.
- William J. Nemeth, (2002) Future War and Chechnya: A Case for Hybrid Warfare (master's thesis, U.S. Naval Postgraduate School,

